

Maksim Litvinov & William Tomingas

Ago Pajur*

Kaks dokumenti, mida artiklis tutvustatakse, pärinevad meie Rahvusarhiivi kogudest, täpsemalt Välisministeeriumi fondist (ERA.957), ning võimaldavad heita pisut lisavalgust kahele Tartu rahuläbirääkimiste eellooga seotud küsimusele. Esiteks, nn. Litvinovi missioonile – Nõukogude Venemaa Välisasjade Rahvakomissariaadi kolleegiumi liikme Maksim Litvinovi viibimisele Eestis 1919. aasta novembrikuu teisel poolel – ning teiseks, Eesti välisministri sekretäri William Tominga rohkesti poleemikat põhjustanud memuaaride usaldusväärsusele.

Litvinovi missioon

Ehkki Eesti ühiskond tervikuna ootas 1919. aastal pikisilmi Vabadussõja lõppu, ei olnud tee Tartu läbirääkimisteni, sõjategevuse peatamiseni ja rahulepingu sõlmimiseni sile ega lai. Positiivse lahenduseni jõudmine sõltus esijoones vastaspoole – Venemaa enamliku juhtkonna – valmisolekust sõda lõpetada. Alustuseks pidid Kremlis uued peremehed mõistma, et kõigis ilmakaartes veriste võitluste haardesse surutud ja täiskäigul majandusliku kollapsi poole kihutavale riigile tuleks kasuks loobuda (vähemalt ajutiselt) kommunistliku maailmarevolutsiooni utoopiast ja leida võimalus majanduslikuks koostööks (esialgu kas või üksnes kaubavahetuseks) Euroopaga.

Juba juunis-juulis 1919 alustas Moskva ettevaatlikku pinnasondeerimist, et taastada kontakte lääneriikidega, eeskätt Suurbritanniaga. Selleks näis hästi sobivat küsimus sõjavangide ja interneeritud tsiviiliskute vastastikusest vahetamisest. Kaudseid suhtluskanaleid kasutades läheneti septembri teisel poolel üksteisemõistmisele ja otsustati käivitada neutraalsel pinnal (esijoones olid kõneks Skandinaavia riigid) vastavad läbirääkimised. 15. oktoobril tegi Suurbritannia välisasjade riigisekretär George Curzon Kremlile ametliku ettepaneku saata oma esindaja läbirääkimisteks vangide vahetamise üle Kopenhaagenisse ning 7. novembril järgnes sellele konkreetne kutse: läkitada Kopenhaagenisse Maksim Litvinov – mees, kes oli poliitilise pagulasena elanud kümme aastat Londonis ning kaitsnud seal pärast oktoobripöört Lenini valitsuse huve.¹

Kõnelusteks valmistumise varasemal etapil oli kerkinud teiste probleemide seas üles küsimus, kuidas leida Moskva emissari(de) jaoks ohutu läbipääs enamlikku Venemaad piiravast sõjarindest. Ehk oli just see vajadus üheks ajendiks, miks pöördus välisasjade rahvakomissar Georgi Tšitšerin 31. augustil Eesti ning 11. septembril Soome, Läti ja Leedu valitsuste poole ettepanekuga alustada läbirääkimisi sõjategevuse lõpetamiseks? Olgu nii või teisiti, kuid Tšitšerini ettepanekust kasvas välja esimene arglik katse Eesti-Vene rahukõneluste käivitamiseks. 16.–18. septembril said Pihkvas kokku mõlema poole delegatsioonid. Eestit esindasid Ado Birk, Nikolai Maim, Mait Püüman, Aleksander Schipai, Julius Seljamaa ja polkovnik Jaan Rink; Venemaad Leonid Krassin, Maksim Litvinov ja Dmitri Bogolepov. Ehkki see kokkusaamine ei andnud otseseid tulemusi, sai rahumõte nii Eesti kui ka Venemaa juhtkonna

* Ago Pajur (1962), PhD, Tartu Ülikooli Eesti ajaloo dotsent, ago.pajur@ut.ee

¹ E. Mattisen. Tartu rahu. Tallinn, 1988, lk. 286–287.

silmis kinnitust. 4. oktoobril, mõni päev pärast Tartus toimunud Balti riikide pea- ja välisministrite II konverentsi, andsid Eesti, Läti ja Leedu Moskvale teada, et on valmis alustama ühiseid rahukõnelusi 25. oktoobril.

Samas jagus kõhklusi kuhjaga. Ennekõike kaheldi tõsiselt enamlaste rahusoovis ja veelgi enam nende valmisolekus tulevast rahulepingut täita (Brest-Litovski rahulepingu saatus oli kogu maailmal värskest meeles). Teiseks kardeti rikkuda suhteid *Entente*'i riikidega, kes ei vaadanud kaugeltki heatahtliku pilguga Balti riikide soovile istuda läbirääkimistelaua taha enamlastega, keda lääts pidas võimu usurpaatoriteks ega soovinud neid isegi kaudselt tunnustada. Eesti poliitikuid mõjutas lisaks veel osaline valitsuskriis, mis tulenes Rahvaerakonna esindajate (välisminister Jaan Poska ja kohtuminister Jüri Jaakson) lahkumisest Otto Strandmani valitsusest. Ehkki ka rahvaerakondlased pooldasid sõja peatset lõpetamist, rõhutasid nad vajadust säilitada enamlastega suhtlemisel äärmist ettevaatust, saavutada rahuläbirääkimiste pidamiseks lääneriikide eelnev nõusolek ning teha tihedat koostööd teiste endise Vene impeeriumi lääneservas vastsetl iseseisvunud riikidega.

Jaan Poska asendajana välisministri ajutiseks kohusetäitjaks kutsutud Eesti diplomaatiline esindaja Londonis Ants Piip järgis küll üldjoontes oma eelkäija poliitilist kurssi, kuid väljendas tööerakondlasena mõnevõrra suuremat valmisolekut läbirääkimiste alustamise suhtes. Veelgi enam oli rahukõneluste kiirest käivitamisest huvitatud Tööerakonna koalitsioonipartner – Asutavas Kogus suurimat esindust omanud Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei. Nii andiski vastne välisminister juba teisel ametisoleku päeval, 10. oktoobril, korralduse moodustada Välisministeeriumi juurde poliitiline komisjon rahukonverentsi eeltööde tegemiseks. Ühtlasi aitas Piip kaasa inglise kirjaniku ja ajakirjaniku Arthur Ransome'i sõidule Moskvasse, paludes tal vastutasuks sondeerida pinda Kremli valitsevate meeleolude suhtes ja kinnitada juhtivatele enamlastele Eesti rahusoovi.

Kuid esitsa tuli sellega piirdudagi, sest parasjagu oli käimas Vene valgete – kindral Nikolai Judenitši Loodearmee – suurpealetung, mis viis valged Peterburi lähistele ning mille toetuseks korraldas Eesti Rahvavägi väiksema ulatusega operatsioone Krasnaja Gorka merekindluse ja Pihkva ruumis. Veelgi enam segas kaarte teise, Kuramaal moodustatud valgete väekoondise – kindralmajor Pavel Bermond-Avalovi Läänearmee – ootamatu rünnak Riiale, mille tõrjumiseks palus Kärulis Ulmanise Läti Ajutine Valitsus Eestilt sõjalist abi. Kuna oli selge, et säarases olukorras pole võimalik 25. oktoobril rahukõneluste laua taha istuda, siis saatis välisminister Piip 23. oktoobril Moskvasse radiogrammi, milles teatas, et Bermonditi avantüüri tõttu tuleb konverents edasi lükata.

Oktoobri lõpupäevil hakkas pilt taas muutuma. Loodearmee sai Peterburi all punaste jõulise vastulöögi osaliseks ning taandus kiiresti Eesti suunas, mislābi kasvas vahetu sõjaline oht Eestile. Samal ajal naasis Eestisse Arthur Ransome, kes oli edastanud Venemaa tippjuhtidele välisminister Piibu soovi korraldada kokkusaamine Maksim Litvinoviga (selleks ajaks oli juba teada, et Litvinov suundub Kopenhaagenisse läbi Eesti), et arutada võimalusi sõjavangide ja interneeeritute vahetamiseks ning ühtlasi kasutada neid kõnelusi rahuvõimaluste selgitamiseks. Ransome'i sõnul olnud Litvinov valmis pidama Eestiga läbirääkimisi vangide vahetamise üle „ainult sel tingimusel, kui seal saada ka arutada „enam tõsist asja““.²

8. novembril teavitas Ants Piip venelasi sellest, et järgmisel päeval algab Tartus Balti riikide III konverents, millel arutatakse tulevaste rahuläbirääkimistega seotud küsimusi. Ühtlasi tegi Piip Kremlile ettepaneku saata 17. novembriks Tartusse oma esindajad, et sõlmida kokkulepe pantvangide vahetamise kohta.³ 10. novembril saabus Tšitšerini vastus: „Meie oleme nõndasama nõus algama Tartus-Jurjevsi läbirääkimisi 17 novembril pantvangide vahetamise kohta Tallinna valitsusega. Meie saadik, välimiste asjade rahvakomissariaadi nõukogu liige,

² A. Piip. Tartu rahu. – Mälestused iseseisvusevõitluspäevilt. II kd: Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930, lk. 378.

³ E. Mattisen. Tartu rahu, lk 284.

Litvinov jõuab 16 novembril kolme isiku saadetusel Pihkvast Isborski ja palume teid teha kõike tarvilikku, et sõjavõimud annaks neile võimalust selle koha peal frondist üle tulla, seisma jättes sõjalist tegevust sellel ajal, kus meie saatkond läbi liini tuleb, palume saata ustavaid isikuid teda vastu võtma ja kindlustama selle julgeolekut ja täielikku isikupuutumast.“⁴

Seega oli vaja korraldada Litvinovi ja tema kaaslaste ohutu läbipääs Pihkva ja Irboska vahelisest rindejoonest. Vastav ülesanne pandi välisministri sekretäri William Tominga õlule.

William Tomingas (1895–1978)

William Tominga nimi on ajaloohuvilistele hästi tuttav, kuid ei tee paha siinkohal tema eluloo põhifaktid meelde tuletada. Seejuures väärib rõhutamist, et olles küll korduvalt avaldatud erinevates väljaannetes,⁵ pärinevad nimetatud faktid enamjaolt siiski tema enda kirja pandud mälestusteraamatust,⁶ mille usaldusväärsust pole mitmed ajaloolased kuigi kõrgeks hinnanud. Ülearu tõsiselt ei maksa võtta ka kirjanduses esitatud Tominga tegevusalade loetelu: sõjaväelane, lendur, diplomaat, elektrik, ärimees, helilooja, ajakirjanik jne. Sellest loendist peavad rangelt võttes paika vaid kaks nimetust – sõjaväelane (lühiajaliselt Esimese maailma ja Vabadussõja ajal) ja ärimees (omariiklusaastail).

William (Viljam Johann) Tomingas sündis 30. juunil 1895 Tallinnas rätsep Juhan Tominga (1871–1940) ja tema esimese abikaasa Anna Tominga (Jakobson; 1873–1906) esiklapsena. Järgnenud kümnendi jooksul lisandus perekonda veel kolm tütart ja üks poeg. Pärast Anna Tominga varajast surma sai Viljam endale kasuema Leena (Sõelsep; 1872–?) ja peagi ka neli kasuõde.⁷

1915. aastal lõpetas Viljam Tallinna Nikolai I (praegu Gustav Adolfi) gümnaasiumi ja astus Keiser Aleksander III elektrotehnika instituuti Peterburis, kuid jõudis seal õppida vaid ühe semestri, sest mobiliseeriti Vene armeesse. Nagu teisedki kõrgkoolidest sõjaväeteenistusse kutsutud noormehed, pidi Tomingas läbima sõjaaegse lühendatud ohvitserikursuse, et leevendada teravat ohvitseride vajakut. Väidetavalt lõpetanud ta esialgu Nikolai inseneriväe kooli (täpsemalt selle kooli juures toimunud lipnikukursused) ja seejärel ohvitseride elektrotehnikakooli ning jäetud pärast viimase lõpetamist teenima sama kooli alalisse kaadrisse. Viimast väidet kooliülesma päevakäsk siiski ei kinnita.⁸ Kuna Rahvusarhiivis säilitatava ohvitseride ja sõjaväeametnike kartoteegi andmeil pälvis Tomingas esimese ohvitseri auastme (lipnik) alles 3. veebruaril 1917, siis võis juhtuda, et ta sõitis elektrotehnikakooli lõpetamisel kodulinna puhkusele, kuid sattus seejärel revolutsiooni keerisesse ega asunudki talle määratud teenistuskohale. Tegemist on siiski vaid oletusega...

⁴ Tšitšerini radiogramm Piibule, 10.11.1919 (tõlge). – RA, ERA.957.10.2, l. 103.

⁵ Vt. nt. Eesti Entsüklopeedia 14: Eesti elulood. Tallinn, 2000, lk. 539; V. Lään, J. Tilk. Kes on kes Eesti lennunduses. Tallinn-Tartu, 2006, lk. 185–186; Põhjakohtad: Eesti lendurid ja lendurvaatlejad tsariajast kuni 1940. aastani. Koost. T. Kitvel, T. Türk, A. L. Verccramer. Tallinn, 2011, lk. 78–80; J. Ant, R. Marandi. Saateks. – William Tomingas. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn, 1992, lk. 789–795; T. Hiio. William Tomingas „Mälestused“. – Eesti Päevaleht, 09.07.2010. Samalalaadseid lühitutvustusi võib leida ka mitmetelt internetilehekülgedelt, sh. Vikipeediast.

⁶ W. Tomingas. Mälestused. New York, 1970; [2. tr.] W. Tomingas. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn, 1992; [3. tr.] W. Tomingas. Mälestused. Tallinn, 2010.

⁷ Vt. <https://www.geni.com/people/William-Johann-Tomingas/6000000036479521127> (vaadatud 06.02.2020).

⁸ Päevakäsk ohvitseride elektrotehnikakoolile ja elektritehnilisele tagavarapataljonile nr. 230, 23.04.1917. – https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=70213288&backurl=document_name%5C%D1%8D%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9::group%5Ccopisdoc:chasti:lk:mat:proch:types%5Cdocuments:rlt_documents:book_area:prikazi_raspor:donesenie:reports_materials:svedenia:awards:predstavlenie_nagrad:perepiska_awrd:instruction:docs_chats:personal_data:list_awards:lists_awards:warlist_documents:cards_voennoplenn:docsk_documents:name_potter:alboms:maps_schemes:diplomat_docs:permid_docs:docs_english:report_info_card:upper_command:newsjourn_documents:other_docs:burial_docs::page%5C5 (vaadatud 06.02.2020).

Igatahes viibis Tomingas Veebruarirevolutsiooni-järgselt tõepoolest Tallinnas ja lõi kaasa nii eesti rahvusväeosade loomisel kui mõnes muuski rahvuslikus ettevõtmises. Tõsi, oma-ene rolli eesti sõjaväelaste organiseerimise algetapil on Tomingas mälestustes ilmselgelt suurendanud. Nii näiteks ei kuulunud ta Tallinna Eesti Sõjaväelaste Büroo koosseisu mitte büroo loomise algpäevist, vaid mõnevõrra hilisemast ajast koopteeritud liikmena. Küll aga osales Tomingas tõepoolest aktiivselt Eesti sõjaväeliste organisatsioonide konverentsi (1.–2. juunil Rakveres) ja Eesti sõjaväelaste I kongressi (18.–21. juunil Tallinnas) ettevalmistamisel. Rakvere konverentsil valiti ta Eesti Sõjaväelaste Keskbüroo sekretäriks, Tallinna kongressil aga kongressi juhatajaks ning vast moodustatud Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee liikmeks. Seejärel osales Tomingas sõjaväelaste esindajana 3.–4. juulil Estonia seltsimajas toimunud rahvuskongressil (Eesti rahvuskogu) ja valiti sellegi juhatusse – sekretäri vanemaks abiliseks. Tänu sellele sattus ta sageli eksponeeritud fotole mitmete üldtuntud isikute sekka.

Varasügisel 1917 asus Tomingas õppima Jevpatorija lennukoolis ning uue aasta alguses pärast kodumaale naasmist määrati ta lendur-vaatlejaks (mitte lenduriks, nagu mälestustes väidetud) Balti laevastiku lennudiiviisi Pirita merelennujaama. Ühtlasi sai senisest maaväehvitserist (lipnik) mereväehvitser (mitsman). Mälestuste kohaselt olnud Tomingas seotud Konrad Rotschildi ja Jüri Otsa ümber koondunud eesti ohvitserkonna salaplaaniga haarata sobilikul hetkel võim Tallinnas enamlastelt enda kätte ning püüdnud (ebaõnnestunult) hankida selleks oma väeosast relvi. Ühe arhiividokumendi põhjal näib, et lisaks sellele kavatseti ka kogu Pirita lennujaam üle võtta ja selle meeskond „estoniseerida“, milleks hakatud Piritale koondama eesti rahvusest lendureid ja tehnikuid, kes asendasid järk-järgult lahkuvaid vene ja ukraina soldateid ja ohvitseri.⁹ Nii ei olegi üllatav, et Saksa okupatsiooni algusjärgul, mil loodeti kujundada senised rahvusväeosad ümber Eesti sõjaväeks, tehti Tomingale ülesandeks formeerida Eesti Lendurite Salk.¹⁰ Tõenäoliselt sai takistuseks nii materiaalosa puudumine (osaliselt olid venelased enne Tallinnast põgenemist lennuväevarustuse hävitanud, osalt sakslased selle jäägid üle võtnud) kui ka märtsi lõpus ilmunud kindralleitnant Adolf von Seckendorffi käsk eesti väeosade likvideerimise kohta.¹¹ Huvitaval kombel ei ole Tomingas ise seda seika mälestustes maininudki, samuti nagu lühiajalist teenistust Eesti Sõjaväe Staabi mobilisatsiooni jaoskonna tehnika osa juhatajana.¹² See-est leidub mälestusteraamatus (pisut liiga) värvikas kirjeldus Tominga tegemistest Tallinnas 24. ja 25. veebruaril 1918, võimu ülevõtmisel enamlastelt ja Eesti iseseisvuse väljakuulutamisel.

Eesti sõjaväe likvideerimisele järgnenud kuudel kuni Saksa okupatsiooni varisemiseni (aprillist novembrini 1918) rakendanud Tomingas oma teadmisi elektrotehnikast eraettevõtjana. Koos hilisema Riigi Ringhäälingu juhataja kolonel Fred (Friedrich) Olbreiga, kellega koos oli Tomingas õppinud Jevpatorija lennukoolis ja teeninud Eesti Sõjaväe Staabis, asutati Elektri Installatsiooni Büroo Tomingas & Olbrei, mis monteeris maha elektriseadmed tühjaks jäänud sõjalaevatehaste maa-aladel ning seadis need taas üles teistel objektidel. Väidetavalt edukale ärile tegi lõpu Saksamaa kokkuvarisemine, mis andis eestlastele võimaluse (taas) alustada omariikluse ülesehitamist.

Õigupoolest pidanuks Tomingas nagu kõik teisedki eesti ohvitserid, sõjaväeametnikud ja -arstid Ajutise Valitsuse 16. novembri korralduse kohaselt astuma Rahvaväkke, kuid nähtavasti ta seda esialgu ei teinud (nagu paljud teisedki), olles seotud teenistusega Tallinna Kaitseliidus ja seejärel Kaubandus-tööstusministeeriumis. Oma sõnul olnud ta ministeeriumi

⁹ W. Tomingas. Eesti lendurite jäuskkonna kohta käiv materjal, dat-mata. – RA, ERA.R-1703.1.2, l. 85.

¹⁰ Sõjaväe Staabi mobilisatsiooni jaoskonna ülem inspektori jaoskonna ülemale, 13.03.1918. – RA, ERA.3581.1.10, l. 17.

¹¹ F. Gerdessen, T. Kitvel, J. Tilk. Aeg. Mehed. Lennukid: Eesti lennunduse arengulugu kuni 1940. aastani. Tallinn, 2001, lk. 51; Põhjakotkad: Eesti lendurid ja lendurvaatlejad tsariajast kuni 1940. aastani. Koost. T. Kitvel, T. Türk, A. L. Verccramer. Tallinn, 2011, lk. 79.

¹² Sõjaväe Staabi mobilisatsiooni jaoskond Eesti Diviisi komandandile, 05.03.1918. – RA, ERA.3581.1.10, l. 1.

asjadevalitsejana (tänapäeva mõistes kantsler) kaubandus-tööstusministri Nikolai Kõstneri paremaks käeks.

Novembris 1918 jõudis Tominga nimi korra ka Ajutise Valitsuse istungi protokollile. Nimelt pandi 18. novembri protokollile kirja: „Pitka noorem aruande peale otsustatakse vastuvõtmise komisjon luua, kelle liikmeks määrata Konik, Strandmann, Larka, Kull ja Pitka noorem; vastuvõtmise otskohene korraldamine anda Tomingase ja Pitka noorema kätte.“¹³ Tegemist oli komisjoniga, millele tehti ülesandeks lähapäevil Tallinna oodatava Briti eskaadri vastuvõtmine. Komisjon oli igati auväärne, koosnedes Maanõukogu esindavast endisest Päästekomitee liikmest Konstantin Konikust, sõjaminister Andres Larkast, välisminister Otto Strandmanist ja Välisministeeriumi peasekretärist Ferdinand Kullist. Kuna toona valdasid eesti haritlased peamiselt kolme kohalikku keelt (eesti, vene ja saksa), siis pandi tehniliste ettevalmistustööde tegemine kahe inglise keelt oskava noormehe – John Pitka ja William Tominga õlule. Paraku tuli neil tegelikku rakendust õige kaua oodata, sest britid jõudsid Tallinna alles 12. detsembril. Seejärel täitnudki Tomingas korduvalt tõlgi ülesandeid.

26. ja 27. detsembril alistusid Briti eskaadri Tallinna alla luurele saadetud Vene hävitajad Spartak ja Avtroil. Mõni päev hiljem loovutasid inglased mõlemad laevad laenulepingu alusel eestlastele, kes said õiguse kasutada neid sõjategevuses, kuid kohustusid sõja lõppedes mõlemad alused brittidele tagastama. Hävitajad ristiti ümber (Avtrolist sai Lennuk ja Spartakist Vambola), neil heisati sinimustvalge lipp ning asuti komplekteerima meeskondi. Lennuki komandöriks nimetati seni suurtükilaeval Lembit teeninud vanemleitnant Georg Veigelin, ohvitserkond koostati peamiselt baltisakslastest (nooremad tüürimehed – Hermann ja Günther Salza, vanem suurtükiohvitser – Benno Gebhardt, noorem suurtükiohvitser – Burchard Knüppfer, vanem insenermehaanik – Friedrich Strobel) ja venelastest (vanem miiniohvitser – Aleksandr Levitski, ruumi insenermehaanik – Vladimir Neimann, turbiini insenermehaanik – Mihhail Ananitš), kuid sekka sattus ka mõni eestlane, teiste seas William Tomingas.¹⁴ Ametlik kirje Tominga teenistuskaardil ütleb, et 2. jaanuaril 1919 sai temast hävitaja Lennuk meeskonnaliige,¹⁵ mälestuste järgi laeva noorem miini- ja raadioohvitser. Pärast kõigi mehhanismide kontrollimist ja korrastamist hiivas Lennuk 6. jaanuaril ankru ja sooritas esimese lahinguretke, tulistades suurtükkidest punaväe positsioone Tsitre ümbruses. Järgnevalt osalesid nii Lennuk kui ka Tomingas meremiinide veeskamisel ning Loksa, Kunda ja Utria dessantides.

Oma sõjaelamusi vahendades on Tomingas olnud taas väga elava sulega, sundides kahtlustama mõningast liialdamist. Nii on kolleeg Ivo Juurvee märkinud kerge sarkasmiga, et nende kirjelduste töölevastavuse korral „oleks riigist olnud suur tänamatus mitte autasustada Tomingat Vabadusriistiga“.¹⁶ Samas võiks esitada retoorilise küsimuse: kui palju siis leidub maailmas mälestuste autoreid, kes kõike toimunut omaenda mäta otsast ei kirjeldaks ja seejuures kas või pisutki ei liialdaks? Rumalasse olukorda ei satu seeläbi mitte mälestuste autor, vaid lugeja, kes loodab memuaaridest ainulist tõde leida. Ühtlasi võiks Tomingat vabandada (kui säärast vabandust peaks vaja minema) asjaolu, et ta pani oma meenutused paberile 50 aastat pärast kirjeldatud sündmuste toimumist.

Pärast Narva vabastamist viidi Tomingas 27. jaanuaril 1919 üle Merejõudude Staapi ja määrati laevastiku vanemaks raadioohvitseriks.¹⁷ Nii kiire tõus – hävitaja nooremohvitserist laevastiku vanemohvitseriks – on seletatav üksnes kogunud spetsialistide terava puudusega. Veebruaris, kui Soome laht külmus ja navigatsioonile lõpu tegi, läkitati Tomingas Suurbritanniasse ja Prantsusmaale, kus ta oli tegev mitmesuguse sõjavarustuse tellimisel ja selle Eestisse

¹³ Ajutise Valitsuse istungi protokoll, 18.11.1918. – RA, ERA.31.1.8, l. 17.

¹⁴ A. Oll. Eesti merevägi Vabadussõjas 1918–1920: doktoritöö. Tallinn, 2016, lk. 94–97, 109–110.

¹⁵ Ohvitseride ja sõjaväeametnike kartoteek. – RA, ERA.495.1.732, pag-mata.

¹⁶ I. Juurvee. Järelsõna: Vaikiva ajastu kriitiku seikluslik noorus. – William Tomingas. Mälestused. Tallinn, 2010, lk. 312.

¹⁷ Ohvitseride ja sõjaväeametnike kartoteek. – RA, ERA.495.1.732, pag-mata.

toimetamisel. Mälestustes on ta ennast nimetanud mereväeatašeeks ja seeläbi on sama väide jõudnud ka teatmeteostesse ja mitmetesse artiklitesse, kuid vähemalt ühes Londonist Tallinna saadetud kirjas on ta end jätkuvalt tituleerinud „E.W. Laewastiku Wanem Raadio-ohwitser“.¹⁸ Tagasipöördumist kodumaale ja mereväeteenistusest lahkumist on Tomingas põhjendanud John Pitka intriigidega, mis päädinud Johan Pitka solvumise ja vihaga, ent ajal, mil sõda veel kestis, oli täies elu- ja tööjõus ohvitseri vabastamiseks vaja tõenäoliselt siiski kaalukamat põhjust.

Igatahes arvati Tomingas alates 1. juunist 1919 ohvitseride reservi ning komandeeriti 18. juunil Välisministeeriumi käsutusse.¹⁹ Kelleks või milleks, ei ole taas kord üheselt selge. Päris kindlasti ei pea paika lakooniline informatsioon, mis sisaldub Eesti välis teenistuse biograafilises leksikonis ning mille järgi oli Tomingas „1918 Välisdelegatsiooni sekretär Londonis ja saatkonna ametnik“. Veidi tõepärasem näib sellele järgnev kirje: „1919–1920 välisministri erasekretär“.²⁰ Ka Tominga enda sõnul palkas toona ajutiselt välisministri kohuseid täitnud Jaan Tõnisson ta enda nooremaks erasekretäriks. Ning ilmselt täitis ta samu kohustusi ka pärast seda, kui ministri ametisse astusid üksteise järel Jaan Poska, Ants Piip ja Ado Birk. Kirjanduses on teda nimetatud kord välisministri, siis jälle Välisministeeriumi sekretäriks ning vahel ka lihtsalt Välisministeeriumi ametnikuks. Püüdes kõiki järgnenud kuude vältel Tominga õlule asetatud väga mitmekülgseid ja enamasti ühekordseid ülesandeid ühise nimetaja alla viia, võiks ehk öelda, et Tomingas täitis välisministri käsundusametniku kohustusi.

Üheks nendest erakorralistest ülesannetest saigi Maksim Litvinovi ja tema saatjate vastuvõtmine Irboska rindelõigus 1919. aasta novembri keskel. Mälestusi lugedes torkab silma autori püüd seostada kõiki saadud ülesandeid Jaan Poskaga, kellest kujunes Tomingale nähtavasti ülim autoriteet ja riigimehelikkuse võrdkuju. Nii ka seoses Litvinoviga. Tominga sõnul helistanud Jaan Poska talle 15. novembri keskpäeval ja käskinud suunduda ülemjuhataja juurde, kus tehtud teatavaks järjekordne eriülesanne – sõita vastu Venemaa esindajatele. Ühtlasi eraldatud talle reisiks Poska salongvagon ja antud kaasa Poska isiklik kokk, keegi Potapõtš, kellega üheskoos pikaks sõiduks vajalikku toidu- ja joogikraami varutud. Olgu Poska salongvaguni, Potapõtši kokakunsti ja Stude pagariäri kookidega kuidas oli, kuid välisministriks oli juba üle kuu aja olnud mitte Jaan Poska, vaid Ants Piip, kelle käsutuses pidanuks seisma ka Tomingas (olgu siis ministri või ministeeriumi sekretärina). Oma Poska-vaimustuses läks aga Tomingas koguni niikaugemale, et kirjutas: „Teadsin, et Poska oli septembris kutsunud Piibu Londonist Tallinna, aga millega Piip tegeles, oli mulle teadmata.“²¹ Oleks see vast ignorantsus, kui ministri sekretär ei teaks sedagi, kes tema vahetuks ülemuseks on! Õnneks asjalood siiski nii hullud polnud, millest annab tunnistust 13. novembril Tallinnast Tartusse (välisminister Piip viibis Tartus Balti riikide III konverentsil) läkitatud telefonogramm:

„Väga rutuline. Herra Välisministrile. Praegu ütles minule [välisministeeriumi poliitilise osakonna juhataja Herman] Hellat, et mina selle herrale vastu pean sõitma, keda meie 16 novembril ootame. Palun mulle võimalikult veel täna telefoneerida, kunas mina välja pean sõitma. Asi on rutuline, sellepärast, et tarvilisi ettevalmistusi sõidu hõlbustuseks teha tarvis on. Välisministri sekretär Tomingas.“²²

Nagu eelnevast näha, ei saa Tominga mälestusi ka Maksim Litvinovi missiooni kontekstis ülearu usaldusväärseiks pidada. Seda enam võiksid pakkuda huvi kaks dokumenti – William Tominga raportid välisminister Ado Birgile 24. ja 28. novembrist 1919, seega vahetult pärast Litvinovi visiiti. Eriti huvitav on neid ettekandeid lugeda, ajades samal ajal teise silmaga „Mälestustes“ järke, et võrrelda, kuidas mäletas Tomingas toimunut pool sajandit hiljem.

¹⁸ William Tomingas Sõjaministeeriumile, 14.05.1919. – RA, ERA.2315.1.22, l. 208.

¹⁹ Ohvitseride ja sõjaväeametnike kartoteek. – RA, ERA.495.1.732, pag-mata.

²⁰ Eesti välis teenistus: Biograafiline leksikon 1918–1991. Tallinn, 2006, lk. 184.

²¹ W. Tomingas. Mälestused. Tallinn, 2010, lk. 155.

²² William Tomingas välisminister Piibule, 13.11.1919. – RA, ERA.957.10.20, l. 41.

Dokument 1: RA, ERA.957.10.45, l. 8–9, 15–17

Salajane.

Välisministrile. [ääremärkus: Akti. 30/XI 1919 Birk]

Raport.

Erarong Vene Nõukogude Vabariigi saatkonna vastuvõtmiseks sõitis välja Tartust 15 novembril kell 3.30 peale lõunat. Peale minu sõitsivad veel välja II-se Diviisi Ülema poolt selleks määratud lpn Heimann²³ ühes karauliga ning kaks Amerika korrespondenti Mrs. Witte (Chicago Daily News²⁴) ja Malaborne (International News Service²⁵) – viimased kaks h-ra Piip'i²⁶ lubaduse põhjal. Rong jõudis Valka kell 8 õhtul. Seal pööras minu poole Capt. W. Warrender,²⁷ Col. Tallents'i²⁸ adjutant, ning nõudis, et mina teda oma rongis Isborski²⁹ peaksin viima. Ühtlasi näitas ta sellekohase tunnistuse ja ettekirjutuse oma nime peale Briti Välisministeeriumi poolt ette, tähendades, et tema suusõnalise käsu olla saanud Litvinov'i³⁰ piiril vastu võtta, temast mitte sammu taganeda, [mitte] kedagi tema jutule lasta ning teda otse Kopenhageni viia.³¹ Minu ettekirjutused mida ma h-ra Piip'ilt sain, nimelt – Litvinov vastu võtta, [mitte] kedagi tema juurde lasta ja ta otse Tartu viia – käisid Capt. Warrenderi omadele risti vastu. Ma andsin Capt. Warrenderile oma vagunis aseme, sest et tal selleks Kindralstaabi Liikumise osakonna poolt luba ette oli näidata, ise aga läksin jalamaid III-ma Diviisi staabi, kus mul polk. Rink'iga³² juusa³³ läbi järgmine kahe kõne oli:

- Siin Välisministri sekretär Tomingas. Kutsuge Polk. Rink ehk Kindral Soots³⁴ viibimata apparati juurde.

- Siin polk. Rink. Tere õhtust.

- Siin Tomingas. Tere õhtust. Palun Väminile Piipile viibimata telefoniga 240 ehk 303 järgmist edasi anda. Meie rong jõudis praegu Valka. Siia tuli Riiast Capt. Warrender Col. Tallents'i adjutant, kel Briti Välisministeeriumi poolt ettekirjutus Litvinovit vastu võtta, temast mitte sammu taganeda ja teda kas Tartu või Kopenhageni viia. Et minule antud ettekirjutused kõigile sellele risti vastu käivad, palun selle seisukorra puhul instruktionisid. Omalt poolt arvan, et mitte sünnis pole kui Briti esitaja Litvinovit vastu võttaks. Palun rutuliselt vastust.

²³ Lipnik Friedrich Emanuel Manivald Heiman(n) (a-st 1936 Manivald Heinam; 1894–1969) oli 2. diviisi staabi komandandikomando ülem; hiljem Kanepi Jaani koguduse pastor ja Võru praost.

²⁴ Aastatel 1876–1978 Chicagos ilmunud päevaleht.

²⁵ 1909. aastal William Randolph Hearsti asutatud uudisteagentuur. Ühines 1958 United Pressiga United Press Internationaliks (UPI).

²⁶ Ants Piip (1884–1942) VR III/1 oli veel viimaseid päevi Eesti välisminister.

²⁷ Kaptan Victor Alexander George Anthony Warrender (1899–1993) teenis I maailmasõja ajal nooremohvitserina Grenadier Guardsi rügemendis ning oli Vabadussõja ajal tegev Briti sõjalises missioonis. Hiljem Briti parlamendi liige (konservatiiv) ja erinevatel poliitilistel ametikohtadel (mh. Admiraliteedi rahandussekretär).

²⁸ Kolonel Stephen George Tallents (1884–1958) VR I/2 teenis I maailmasõja ajal ohvitserina Irish Guardsi rügemendis ning pärast haavata saamist varustus- ja toitlustusametnikuna. 1919–1920 Briti esindaja Baltimaades, osales vahearahukõnelustel Landeswehri sõja lõpetamisel ning vahekohtunikuna Eesti-Läti piiritüli lahendamisel.

²⁹ Irboska.

³⁰ Maksim Litvinov (Meir Wallach, 1876–1951) oli Nõukogude riigitegelane ja diplomaat. 1918 diplomaatiline esindaja Suurbritannias, 1918–1921 Välisasjade Rahvakomissariaadi kolleegiumi liige ja ühtlasi (1921) diplomaatiline esindaja Eestis, 1921–1930 välisasjade rahvakomissari asetäitja, 1930–1939 rahvakomissar, 1941–1946 rahvakomissari abi, ühtlasi (1941–1943) Nõukogude Liidu suursaadik USA-s.

³¹ Novembris 1919 suundus Litvinov Briti valitsuse kutsel Kopenhaagenisse, et pidada seal läbirääkimisi vangide vahetuse üle.

³² Polkovnik Jaan Rink (1886–1927) VR I/2 oli Sõjavägede Ülemjuhataja Staabi Kindralstaabi Valitsuse ülem.

³³ Juuz, juusa – vene keelest laenatud kõnekeelne nimetus kiirtelegraafi (tähti trükkiva) aparadi kohta, mis sai nime selle leiutaja David Edward Hughesi (1831–1900) järgi. Seda tüüpi aparadid leidsid laialdast kasutamist Vene armees I maailmasõjas ja ka Eesti Rahvaväes Vabadussõjas.

³⁴ Kindralmajor Jaan Soots (1880–1942) VR I/1 oli Sõjavägede Ülemjuhataja Staabi ülem.

- Siin Rink. Ei saanud h-ra Piip'iga telefoni ühendust. Teile telegrafeeritakse instruktionid Isborski.
- Hüva. Ootan kiiret vastust. Head tervist.

Kell 9 õhtul sõitsime Valgast välja Isborski poole. Kell 12.30 öösel jõudsimme Kasheljachasse,³⁵ kus öö mööda saatsime. Pühapäeval hommikul, 16 nov. kell 6.30 jõudsimme Isborski. Minu esimene käik oli telegraafi peale, kuid seal polnud minu nimele mingit telegrammi. Käisin Isborskis viibivate soomusrongide komandeeride juures küsimas, kas neil vast ettekirjutusi pole Capt. Warrenderi frondist läbilaskmiseks. Vastus oli eitav. Et ärasõidu aeg kätte tuli, saatsin polk. Rink'ile järgmise telegrammi: - Teatage Piip'ile, et ma uusi korraldusi Isborskis kätte pole saanud ja endiste instruktionide järele talitama saan. Tomingas.

Capt. Warrender'ile ütlesin, et ma tema frondist läbisõiduks mitte luba pole saanud ja teda sellepärast Isborski jaama ootama palun jäeda; lisasin veel juurde, et mul ette on kirjutatud mitte kedagi Litvinovi juurde lasta. Ühtlasi palusin Capt. Warrender'i tagasi sõidu puhul teises vagunis aset võtta ning mitte katsuda enamlaste saatkonnale läheneda. Capt. Warrender avaldas selle peale ägedat protesti. Kell 7.30 sõitsime jaamast kahes autos välja. Lpn. Heimann ja mina kinnises paberiga kaetud akentega autos, karaul veoautos. Kell 7.55 jõudsimme N. bataljoni staap'i N. külas, kus meid kapt. Ahman³⁶ vastu võttis. Tarvitasin otsekohe juhust Brigaadi Ülema polk. Pinding'iga³⁷ telefoniga kõneleda. Polk. Pinding ütles, et temal ettekirjutus olla Capt. Warrenderile lubada meie fronti vaadata, frondist läbimineku kohta aga temal luba ei olewat. Palusin polk. Pindingit Capt. Warrenderile ning Amerika korrespondentidele Isborski jaama auto saata meie frondi vaatamiseks, mida polk. Pinding teha lubas. Siinsamas staapis sain meie ülemineku kohta järgmise telefonogrammi: Командованію Эстонскаго Боевoгo участка Изборскаго Района.

Уполномоченный Правительствомъ Р.С.Ф.Р. приглашенный Эстонскимъ Правительствомъ на переговоры въ Юрьевъ /Тарту/ въ сопровожденіи гражданокъ Зарецкой, Коробовкиной, гражд. Умбліа и провожатаго Дивизіи всего пять человекъ, а также трое англійскихъ военнопленныхъ остановились въ деревне Красная Репка въ ожиданіи Вашего разрешенія проехать фронтъ и перевозочныхъ средствъ.

Уполномоченный М. Литвиновъ.

Передалъ Командующій Роты Сашоновъ.

8.30 Красная Репка 16 ноября 1919.³⁸

Et minul käsk oli neljaliikmelist delegatsiooni vastu võtta ja et mul „Diviisi saatja“ soov frondist läbi tulla kahtlane paistis olevat, vastasin järgmise telefonogrammiga:

Господину М. Литвинову, уполномоченному Правительства Р.С.Ф.Р.

На основаніи соглашенія по радіо и по приказанію Начальника Дивизіи принимается делегация отъ Р.С.Ф.Р. въ составе четырехъ человекъ, а также три англійскихъ военнопленныхъ. Автомобили будутъ поданы въ районе дер. Лядище.

Начальникъ Изборскаго Боевoгo участка Кап. Ахманъ.

8.45 Деревня N. 16 ноября 1919.³⁹

Kell 9.20 asusime teele. Ees sõitis mootor vankril kapt. Ahman, siis meie auto valge lipuga, kõige viimaks veoauto sõduritega. Versta neli väljaspool meie eelliinisisid ootasid meid Pihkva kiviteel kaks

³⁵ Košeljahha (Liivamäe) pooljaam Petseri ja Irboska vahel.

³⁶ Kapten Eduard Ahman (1889–1942) VR I/3 oli 7. jalaväepolgu ülema abi.

³⁷ Polkovnik Siegfried Pinding (1877–1931) VR I/2, II/2 oli 2. diviisi ülema abi.

³⁸ Irboska rajooni lahingulõigu Eesti väejuhatusele. Eesti valitsuse poolt Tartusse läbirääkimistele kutsutud V[enemaa]. N[õukogude]. F[öderatiivse]. V[abariigi]. valitsuse volinik koos kodanike Zaretskaja, Korobovkina, Umblia ja saatjaga diviisist, kokku viis inimest, samuti kolm inglise sõjavangi peatuvad Krasnaja Repka külas, oodates rinde ületamiseks Teie luba ja transpordivahendeid. Volinik M. Litvinov. Edastas roodu juhataja Sašonov. 8.30 Krasnaja Repka 16. novembril 1919.

³⁹ V.N.F.V. valitsuse volinikule härra M. Litvinovile. Raadio teel kokkulepitu ja diviisi ülema korralduse alusel võetakse vastu V.N.F.V. delegatsioon koosseisus neli inimest, samuti kolm inglise sõjavangi. Autod antakse ette Ljادیštše küla rajoonis. Irboska lahingulõigu ülem kap. Ahman. 8.45. N. küla. 16. novembril 1919.

vaenlase Diviisi poolt välja saadetud komissari. Mõlemad asusid minu autosse. Üks oli eestlane, teine lätlane. Juttu ajamises ütles lätlane, et veel õige vähe punaseid Läti polkuseid Venemaale olla jäänud, ja needki igatseda kodumaale tagasi, tema ise soovida esimesel võimalusel kodu tagasi pöörata. Suure huviga pärisid mõlemad Bermonti⁴⁰ sõjaväe seisukorra üle järele, minu tähendus, et Bermont lätlaste poolt lüüa saavat, äratas mõlemis nähtavat hääd meelt. „Meile on Bermont ja muud seal viibivad sõjaväed palju enam hädaohtlikud, kui kõigile teile kokku,“ ütles lätlane. Andsin autos oma nimekaardi eestlase komissari kätte ja palusin seda Litvinov'ile üle anda, enne meie kokkusaamist. Kell 9.50 jõudsin vaenlase eel-liini juurde välja. Litvinov'i saatkond oli, nagu selgus, juba tund aega meid eel-liinil ootanud ning selle peale Krasnaja Repkasse tagasi ulualla sõitnud. Neile jooksti vaenlase poolt jalamaid järgi. Meie sõdurid vaenlastega tegemist ei teinud, küll aga enamlased meie omadega. Seal poolt käidi juttu sobitamas, paberossi pakkumas, kutsuti enda poole sooja – meie omad tänasid aga kõik ettepanekud maha.

Litvinov'i saatkond jõudis päralt kahes autos. Mõlemad Diviisi komissarid võtsivad ta vastu ja peale lühikese omavahelise seletuse hakkas saatkond meie poole liikuma. Mina läksin kapt. Ahman'i ja lpn. Heiman'i saatel poole tee peale neile vastu. Kokkupuutumine Litvinov'i ja minu vahel sündis kell 10.05. Mina tervitasin Litvinov'i järgmiselt: – г. уполномоченный Правительства Р.С.Ф.Р.! Мне поручено министром иностранных дель Республики Эсти встретить вас и провести вь Тарту. Добро пожаловать!⁴¹

Litvinov vastas sellele kaval-heasüdamelise naeratuse ja käepigistusega. Mina tutvustasin teda minu mõlemi saatjaga, tema nimetas oma saatkonna liikmete nimed. Ütlesin omalt poolt paar sõna veel inglisi sõjavangidega, juhatasin Litvinov'i saatkonna oma autosse, korraldasin nende asjade veoautotele ladumist – ja tagasisõit algas. Peale Maksim Litvinov'i olid saatkonnas: tema sekretär Rosalie Zaretskaja, kantselei ametnik Marie Korobovkina ja shifreerija August Umbliä (eestl.).

Esimesed sõnad Litvinov'i poolt autos olid – Suurepäraline idee meid kinnises autos viia, pole tarvis tüütavat silmade sidumist. Mõlemad daamid vaikisid kogu tee, Umbliä tegi ainult paar tähendust. Juttuajamine minu ja Litvinov'i vahel püsis aga kogu tee kuni Isborskini elavana. Meie traat-tõkkete juures ootas Capt. Warrender meie päralt jõudmist ning soovis meie autos aset võtta. Ma palusin teda edasi enda autosse jääda, mida mees protesteerides täitis.

Kui meie Isborskis autost välja astusime, oli sõdurite meri meil vastas. Et ma soomusrongide mehi kui ametline salakauba vedaja veidi pelgasin, püüdsin oma hoolealuseid võimalikult ruttu vagunisse viia, kuid näljased fotograafid ei andnud rahu. Olime sunnitud mitmele apparatile poseerima, enne kui vagunisse pääsesime. Soomusrongid pidasid end rüütlikult üleval, ükski märkus, liigutus, utreeritud uudishimu avaldus ei seganud meie päraltjõudmist. Esimesesse vagunisse asusid peale Litvinov'i saatkonna ja minu veel lpn. Heimann karauliga, teise vagunisse asetasin kõik muud reisijad. Amerika korrespondentidele oli öösel arusaamata kombel veel is. Juhtund⁴² (Väba Maa) juurde seltsinud, nende herrade esimest pealetungimist tuli mul juba Isborskis tagasi tõrjuda. Enne ärasõitu saatsin Isborskist Väminile⁴³ ja Esturile⁴⁴ informatioon telegrammid.⁴⁵ Rong alustas tagasisõitu kell 11 hommikul. Meie

⁴⁰ Kindralmajor Pavel Bermond-Avalov (1877–1974) oli Vene sõjaväelane, 1919. aastal Kuramaal moodustatud Vene valgete Läänearmee juhataja. Tegi tihedat koostööd Saksa VI reservkorpuse juhataja kindralmajor Rüdiger von der Goltzi (1865–1946) ja kohaliku baltisaksa aadliga. 8. oktoobril 1919 alustas pealetungi Läti Vabariigi sõjaväe vastu, üritades hõivata Riit. Pärast lüüasaamist emigreerus Saksamaale.

⁴¹ Härra V.N.F.V. valitsuse volinik! Eesti Vabariigi välisminister on teinud mulle ülesandeks Teid vastu võtta ja Tartusse saata. Tere tulemast! („Mälestustes“ väidab Tomingas, et lausus ametlikud tervitussõnad prantsuse keeles, rõhutamaks protokollil rangust.)

⁴² Johan(nes) Juhtund (1891–1942) oli osalenud alohvitserina I maailmasõjas ja 1917. aastal rahvusväeosade loomisel (Tallinna Eesti Sõjaväelaste Büroo liige ja ajalehe Eesti Sõjameeste toimetaja). Hiljem ajakirjanik mitme väljaande juures. 1924. aastal mõisteti Juhtund tapmise eest eluaegsele sunnitööle.

⁴³ Välisministeeriumile.

⁴⁴ 1919. aastal asutatud Eesti teadeteagentuur.

⁴⁵ Tallinna Teataja 17. novembri numbris ilmus Esturi teade: „Pühapäeva hommikul kell 10,05 jõudis enamlaste saatkond Ljaditsche küla juures meie piirile. Saatkonnas on peale M. Litvinovi H. Umbliä, K. Saretskaja ▶

vagunis oli tee, võileivad⁴⁶ ja koogid serveeritud, mida saatkond ahnelt hävitas. Kuni Petserini oli enamlaste kupee aken kaetud. Rong peatas teel ainult Petseris, Võrus ja Valgas. Ilma mingsuguste vahejuhtumisteta jõudsimine kell 5.20 peale lõunat Tartu. Rahvast oli murdu jaama kogunud, nende seas vastuvõtjad ohvitserid ja suur hulk oma ja väljamaa kirjasaatjaid. Istusime saatkonnaga ootavas autosse ning olime kell 6 päral, Veski tänaval No. 6,⁴⁷ kus meid maja komandant lpn. Jaako⁴⁸ vastu võttis. Maja oli sõjaväelise kaitse all. Lpn. Jaako andis saatkonnale ja minule iseäralised pääsetähed majasse sissepääsemiseks, majast lahkumise juures kellegile takistusi ei tehtud. Õhtusöögi juures teatasin Litvinov'ile, et temal ja teistel saatkonna liigetel linnas vaba liikumise võimalus on.

Peale õhtusööki tuli majasse Capt. Warrender, kes Litvinov'iga kokku saada soovis. Et ma telefoni ühendust h-ra Piip'iga, kes sel ajal veel Tallinnas oli, ei saanud, lasksin Capt. Warrender'i oma vastutusel Litvinov'i juurde, ise nende juttuajamise juures olles. Kõnelemine oli õige lühikene. Capt. Warrender teatas, et tema Briti Välisministeeriumi poolt Litvinov'i juurde on komandeeritud kõiki tema soovisid täitma ja teda Kopenhageni viima. Litvinov tähendas, et tema Eesti kaitse all esialgul Tartu jääb ja praegu veel Capt. Warrender'i lahkust ei tarvita. Palus Warrender'ilt kviitungi kolme Inglis sõjavangi vastuvõtmises, mida viimane ka andis. Lõpuks võttis Warrender veel pakki Inglis vangide kirjasid Venemaalt vastu, millega juttuajamine lõpeski.

Peale Warrender'i lahkumise tulid majasse veel samal õhtul herrad Koch⁴⁹ (Päevaleht), Mann (Chicago Tribune⁵⁰) ja Fuse (Jaapan), kelledele ma sama informiooni kordasin, mis ma Isborskist Esturile olin saatnud.

Õhtul heitis saatkond väsimuse tõttu vara magama.

Esmaspäev, 17 november, algas hommikusöögiga kell 9.30. Kell 10.10 läksin konverentsi majasse⁵¹ et seal h-ra Piip'ile aru anda ning uusi korraldusi saada. Otsustati Litvinov'i kell 3 esimeseks koosolekuks konverentsi majasse paluda. Peale kõnelemist h-ra Piip'iga oli minul juttuajamine korrespondentidega. Koos olivad – Mr. Mayston (Associated Press⁵²), Mr. Mann (Chicago Tribune), Mr. Duranti (New York Times⁵³), Mr. Farbman (Chicago Daily News), Mr. Witte (Chicago Daily News), Mr. Malaborn (International News Service), Mr. Rule (Collier's Weekly⁵⁴), Mr. Fuse (Jaapani), Hr. Koch (Päevaleht), Hr. Juhtund (Vaba Maa), Hr. Jürgenstein⁵⁵ (Postimees), Hr. Kirp⁵⁶ (Rajalane⁵⁷). Peale selle veel „Uusi Soome“⁵⁸ ja „Berlinske Tidende“⁵⁹. Andsin Eesti, Vene ja Inglis keeles informiooni Litvinov'i üle meie piiri tuleku kohta.

► ja M. Korobovkina. Ühes nendega kolm Inglise sõjavangi. Enamlaste vastas oli välisministri erasekretäär Tomingas, kes nendega kell 11 hom. Isborski kaudu Tartu sõitis.“

⁴⁶ „Mälestustes“ kirjutas Tomingas, kuidas temaga koos Litvinovile vastu sõitnud Poska isiklik kokk Potapõš serveerinud rongis kalaseljankat ja strooganovi.

⁴⁷ Endine aadlielamu, hilisem Tartu Ülikooli lastekliinik ja Eesti Põllumajanduse Akadeemia (EPA) klubi.

⁴⁸ Alamleitnant Juhan Jaako (Johann Jako; 1897–1942) teenis Tartu linna komandantuuris. Hiljem Sakala partisanide ja 6. üksikus jalaväepataljonis, a-st 1937 major.

⁴⁹ Voldemar Koch (a-st 1936 Kures; 1893–1987) osales ohvitserina I maailmasõjas ja Vabadussõjas ning tegutses Päevalehe sõjakirjasaatjana; hiljem töötas Tallinna Teataja, Päevalehe, Kaja ja Vaba Maa toimetuses ning Riiklikus Propaganda Talituses. Aastail 2006–2009 üllitas kirjastus Ilmamaa tema päevikud „Seitsme lukuga suletud raamat“.

⁵⁰ Aastast 1847 tänini Chicagos ilmuv üks suurimaid päevalehti USA-s.

⁵¹ Balti riikide III konverentsi peeti Aia (Vanemuise) tn. 35 hoones, kus hiljem toimusid Eesti-Vene rahukõnelused; praegune Jaan Poska Gümnaasium.

⁵² 1846. aastal New Yorgis asutatud uudisteagentuur, tänapäeval üks suurimaid rahvusvahelisi infoagenteure.

⁵³ 1851. aastast tänini New Yorgis ilmuv üks suurimaid päevalehti USA-s.

⁵⁴ Aastail 1888–1957 USA-s ilmunud nädalalaki.

⁵⁵ Anton Jürgenstein (1861–1933) oli poliitik ja ajakirjanik, Postimehe toimetuse liige.

⁵⁶ Karl Bernhard Kirp (1895–1930) oli ajakirjanik, osales 1920 Eesti-Läti piirikomisjoni ja Balti riikide konverentsi töös, hiljem töötas Postimehe toimetuse sekretärina ja Tartu linnavalitsuse ametnikuna.

⁵⁷ Aastatel 1919–1921 Valgas ilmunud ajaleht.

⁵⁸ Aastatel 1919–1991 ilmunud Soome päevaleht, Rahvusliku koonderakonna (Kansallinen Kokoomus) häälekandja.

⁵⁹ Aastast 1749 tänini (korduvalt muutunud nime all) Kopenhaagenis ilmuv päevaleht.

Kell 11.45 sõitsin Vene saatkonna majasse tagasi. Vahe peal olid Umblia, Zaretskaja ja Korobovkina linna vaatama läinud. Nad tulid tagasi kell 2.10 lõunal. Peale lõunasöögi sõitsime Litvinov'iga kell 3 konverentsi majasse, kus koosolek kuni kell 7.30 kestis. Kella kaheksaks õhtul olime saatkonna majas tagasi, kus selleks ajaks õhtusöök valmistatud oli. Litvinov ja tema kaaslased olid hilja ööni radiogrammide kirjutamise juures ametis.

Teisipäeval 18 novembril oli kell 10 hommikusöök. Kell 11 läksime Litvinoviga jalgsi konverentsi hoonesse. Koosolekud Litvinoviga kestsid kuni kella 2. Vahepeal olid kõik korrespondendid järelejätmata pealetungivad interview'i nõudmises Litvinov'iga. Et head vahekorda korrespondentidega alal hoida ning ka Litvinovile mitte arvamiseks põhjust anda, nagu oleks tema inimestega kokkupuutumise vabadus kuidagi kitsendatud (mis aga, muidugi, tegelikult oli), siis otsustasin ajalehe meestega kokkusaamise küsimust nõnda juhtida, et Litvinov ise end korrespondentidega kõnelemisest lahti ütleks. See läkski mul õhtusöögi ajal korda, kus Litvinov ütles, et kõik Tartus viibivad kirjasaatjad muidugi ainult kodanlisi lehtesid esitavad, ja tema sellepärast nendega kokkupuutuda ei soovi, peale Mr. Farbmani (Chicago Daily News) keda ta kui tuttavat, mitte korrespondenti, näha tahaks. Kell 2.15 sõitsime Litvinoviga saatkonna majasse lõunale. Kell 3.30 sõitsime jälle konverentsi majasse tagasi. Seal andsivad minule Amerika korrespondendid ühise kirja Litvinovile edasi andmiseks ära, mis palvet sisaldas, neile interview't anda. Eraldi sain veel kirja kuue amerikalase allkirjaga, kes luba Venemaale sõitmiseks palusid. Et Litvinov juba sellekohaselt minu poolt „küpseks“ oli tehtud, võisin mõlemad kirjad juba samal õhtul edasi anda, muidugi enne h-ra Piip'ile Litvinovi otsusest teatates.

Kell 7.30 istusime kogu saatkonnaga jälle koos õhtulauas. Kell 8 läksime kõik peale Litvinov'i jalgsi Vanemuisesse, kus sel õhtul „Urgaste ja Nurgaste“⁶⁰ etendati. Istusime seal kuni lõpuni publikumist tähelepanematult ning läksime kell 10 jälle jalgsi tagasi kodu.

Kesknädalal 19 nov. sõitsime peale hommikusöögi kell 11 jällegi konverentsi majasse, kus kella kaheni viibisime. Peale lõunasööki võttis Litvinov saatkonna majas Mr. Farbmann'i jutule. Jutuajamine kestis umbes 45 minutit. Litvinov jäi peale selle kuni hilja õhtuni kirjutuslaua taha. Umblia istus minu, prl. Müllersteiniga⁶¹ ning herrade Asti⁶² ning Virgoga⁶³ veidi aega Verner'i kohvimajas. Meie saatsime tagasiminekul preili ja mõlemad herrad konverentsi majani, ning olime ise kella 7 paiku saatkonna majas tagasi. Kell 8 tuli Capt. Warrender, kes lühikest aega Litvinoviga kõneles. Neljapäeval 20 nov. hommikul käis päevapiltnik Lomp⁶⁴ saatkonna majas ülesvõtteid tegemas. Kell 11.30 sõitsime Litvinoviga konverentsi majasse, kus ka veel ülesvõtteid tehti. Kell 2 olime saatkonna majas tagasi. Kell 3 tuli Mr. Fuse (Jaapan), kes Litvinoviga umbes 20 minut. kõneles. Kella 4 paiku tuli h-ra Piip, kes Litvinoviga 5 min. kõneles. Kella seitsmeks oli h-ra Piip Automaat restorani kõiki konverentsil viibivaid delegatsiooni liikmeid (peale enamlaste omade) ja korrespondentideid lõunale palunud.⁶⁵

Lahkusin lõunalt kell 10.

Kell 11.15 algas ärasõit Tallinna. Sõitsime autos jaama, kus meid mitte keegi vastu ei võtnud. Trügisime läbi rahva murre perronnile, kus minutit kakkümmend vaguni rongi külge panemist ootasime seal juures lõunasöögilt tulnud nokastanud Eesti korrespondentidest tagakiusatud olles. Kell 11.45 algas viimati sõit Tallinna poole. Meie vagunis viibisivad peale Vene Nõukogude saatkonna veel Eesti delegatsiooni liikmed, Capt. Warrender, Amerika korrespondendid ja vahipeal olevad sõdurid. Reedel 21 nov. kell 9.15 hommikul jõudsime Tallinna. Vastas olivad sõjaministri adjutantid ja linnakomendat. Sõitsime otse kahes kinnises autos Aia uul. No. 12 saatkonnale määratud majasse,⁶⁶

⁶⁰ „Nurgaste ja Urgaste“ – Postimehes avaldatud kuulutuse kohaselt „nali laulu, muusika ja tantsuga 5 pildis“.

⁶¹ Helene Müllerstein (Clayton, 1895–?) oli Välisministeeriumi asjaajaja ja prantsuse keele tõlk.

⁶² Karl Ast (1886–1971) oli poliitik, ajakirjanik ja kirjanik.

⁶³ Eduard Reinhold Virgo (1878–1938) VR III/2 oli ajakirjanik ja Eesti välisdelegatsiooni liige (1918), hiljem kuni surmani Välisministeeriumi väliskaubanduse osakonna direktor.

⁶⁴ Armin Lomp (1883–1936) oli fotostudio omanik Tartus ja tegutses Vabadussõja ajal 2. diviisi päevapiltnikuna.

⁶⁵ Pidulik lõuna toimus Balti riikide III konverentsi lõpetamise puhul.

⁶⁶ Hilisem Seltskondlik maja, kus muu hulgas tegutses klubi Centum ja peeti Riiginõukogu istungeid (1938–1940).

Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa esindajate kohtumine vangide vahetamise küsimuses 17.11.1919. Laua ümber vasakult: 3. Nõukogude Vene eriesindaja Maksim Litvinov, Eesti Vabariigi välisministri kohusetäitja Ants Piip, 2. diviisi staabiülem polkovnik Viktor Mutt. EFA.114.0.28292

mis sõjaväe kaitse all seisis.

Kell 11 tulid Capt. Warrender ja kohaline Inglis Senior Naval Officer Comm. Smithies⁶⁷, kelledega Litvinov kokku leppis, et saatkond kell kolm Inglis laevale sõidab. Vahepeal telefoneeris aga minule h-ra Birk⁶⁸, et enamlaste saatkonda kuidagi veel reedene päev Tallinnas tuleks hoida tarvilisteks läbirääkimisteks.

Ütlesin peale inglaste äramineku Litvinovile, et tema siinolek veel kuni laupäeva hommikuni tarviline on. Inglisele kes kell 3 Litvinov'i järele tulivad, seletasin, et Litvinov vahepeal Moskvast raadio on saanud, kus teda veel veidi Tallinnasse palutakse jääda, sest et temale tarvilisi instruktsioone rutuliselt soovitakse telegrafeerida. Ingliseid jäid seletusega täitsa rahule ning lubasid laupäeval 22 nov. kell 3 peale lõunat Litvinov'i järele tulla. Kella 12 ajal käis Mr. Ransome⁶⁹ (Manchester Guardian⁷⁰) Litvinoviga kõnelemas, kõne kestis umbes pool tundi. Kell 3 ilmusid Rootsi konsul Hedman⁷¹ ning h-ra Andresen, kes ka umbes sama kaua Litvinoviga juttu vestsid. Öhtul käisime mõlema Vene daamidega Estonias „Joosep Egiptuses“⁷² etendusel – mingit vahejuhtumist ette ei tulnud.

⁶⁷ Commander Lancelot Alan Smythies (1882–1967) VR III/2 oli Briti sõjaväelise missiooni esindaja Tallinnas.

⁶⁸ Ado Birk (1883–1942) oli asunud kolm päeva varem (18. novembril) välisministri ametikohale Jaan Tõnissoni valitsuses. Hiljem Eesti saadik Moskvast.

⁶⁹ Arthur Mitchell Ransome (1884–1967) oli inglise kirjanik ja ajakirjanik, aastail 1913–1919 külastas korduvalt Venemaad, pärast revolutsiooni oli tihedalt seotud juhtivate enamlastega, oktoobris 1919 teavitas Eesti Välisministeeriumi palvel Litvinovit eestlaste soovist temaga läbirääkimisi pidada.

⁷⁰ Aastast 1821 tänapäevani ilmuv Suurbritannia päevaleht (tänapäeval The Guardian).

⁷¹ Olof Andreas Hedman (1873–?) VR III/3 oli aastatel 1919–1926 Rootsi asekonul Tallinnas.

⁷² Koomiline ooper „Joseph“ (helilooja Étienne Méhul, libreto Alexandre Duval) esietendus Estonias nime all „Joosep Egiptuses“ (lavastaja Raimund Kull) 28. oktoobril 1919.

Laupäeval 22 nov. tuli hommikul kell 11 h-ra Piip, kes Litvinovi juures kuni 12.45 viibis. Kell 2.50 sõitsime Litvinoviga Toompea lossi,⁷³ kust meie kell 3.35 jälle saatkonna majas tagasi olime. Inglise, kes meid juba kannatamatalt ligi kolmveerand tundi olid ootanud, seletasin, et Litvinov linna vaatama oli sõitnud. Kell 4 sõitsime kahes autos inglaste saatel H.M.S. Maidstone⁷⁴ peale, kus ma järgmise ametliku teadaandmisega Litvinov'i, Capt. Warrender'i ja Comm. Smithies'i ees esinesin. Comm. Smithies, Capt. Warrender and Mr. Litvinov! I am authorised by the Minister for Foreign Affairs to inform you from this moment Estonian authorities regard the Soviet Mission as Under British protection.⁷⁵

Selle peale palus Litvinov Comm. Smithiest minule luba anda ühes saatkonnaga H.M.S. Princess Marguerite⁷⁶ peale sõita, sest et tal veel ühte raadiot enne ärasõitu Moskvasse vaja saada olla. Comm. Smithies'i lubaduse põhjal sõitsin ka mina ülemalnimetatud laevale, kes reidil seisis.

Kell 9.45 sain raadio Litvinovilt kätte, jätsin saatkonnaga Jumalaga ning sõitsin tagasi maale. Nime- tud raadio andsin kell 10.30 polk. Rink'ile Kindralstaabis edasisaatmiseks üle.⁷⁷

Tallinn, 24 novembril 1919.

Villiam Tomingas
Välisministri sekretär

Dokument 2: RA, ERA.957.10.45, l. 46-49.

Salajane.

Välisministrile. [ääremärkus: Akti. 30/XI 1919 Birk]

Raport.

Olin Välisministri poolt Vene Nõukogude saatkonna juurde 16 nov. – 22 nov. komandeeritud. Selle aja jooksul Vene saatkonnaga ligidases kokkupuutumises olles läks minul korda üksikute saatkonna liikmetega mitmel puhul täitsa eraviisil juttu vesta ning nõnda mõndagi huvitavat teada saada, mille üle minul au on praegu aru anda.

Üleüldised märkused.

Saatkonna juhataja Maksim Maksimõtsh Litvinov on R.S.F.R. Välisasjade Komissariati kollegiumi liige. Peale tema on seal kollegiumis veel Tschicherin⁷⁸ ja Karachan⁷⁹ – Tschicherini käes on üleüldine komissariati juhatus, Karchan juhatab n.n. Ida departemangu, kuna Litvinov Europa osakonna eesotsas seisab. Litvinov on juut, endine inshener, Venemaal sündinud ning kaua Inglismaal elanud. Oli seal ligi kuus kuud Londonis R.S.F.R. diplomatiline esitaja, kuid saadeti Inglisvõimude poolt maalt välja. Jõudis Venemaale tagasi 30 jaan. 1918 a. Intelligent, tark ning kaval mees. Kõneleb peale Vene keele veel vabalt Inglis keelt. Peaaegu alati kaval-heasüdamlik naeratus näol. Kannab paremal pool rinnal B.Ц.И.К. märki (Vserossiiski Tsentralnõi Iсполnitelnõi Komitet⁸⁰), väikest

⁷³ Toompeal kohtus Litvinov peaminister Jaan Tõnissoni, välisminister Ado Birgi ja endise välisministri Ants Piibuga ning sõlmis kokkuleppe ajutise relvarahu kehtestamiseks.

⁷⁴ Arvatavasti 1912. aastal vette lastud baaslaev Maidstone.

⁷⁵ Commander Smythies, kapten Warrender ja hr Litvinov! Välisminister on mind volitanud teid teavitama, et alates käesolevast momendist annavad Eesti võimud Nõukogude delegatsiooni Suurbritannia kaitse alla.

⁷⁶ Princess Margaret oli 1914. aastal ookeaniliinilaevaks ehitatud, kuid I maailmasõjas miiniveeskjana kasutatud alus, mis saabus Tallinna koos Briti eskaadriga 12.12.1918, tuues kaasa relvi Rahvaväe tarbeks.

⁷⁷ Jutt käib relvarahu kokkuleppe tekstist, mille Litvinov ja Tõnisson päevasel kohtumisel sõlmisid ja mis vajas Moskva kinnitust (seda ei tulnud).

⁷⁸ Georgi Tšitšerin (1872–1936) oli aastail 1918–1930 Venemaa välisasjade rahvakomissar.

⁷⁹ Lev Karahhan (Leon Karahanjan, 1889–1937) oli välisasjade rahvakomissari asetäitja ja väliskomissariaadi idaosakonna juhataja.

⁸⁰ Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет = Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee oli enamliku Venemaa seadusandlik organ, mis moodustati ülevenemaalisel nõukogude kongressil ning tegutses kongressidevahelisel ajal.

punast emailleeritud lipukest. Kommunistlise partei tulisem liige, muidugi. Vanadus umbes 40 a.⁸¹ Rosalie Ivanovna Zarezkaja, Litvinovi sekretär saatkonnas, teenib harilikult välisasjade komissariat is Europa osakonna kantselei ülemana. Bestushevi kursused⁸² Peterburis lõpetanud, Prantsusmaal Losannes⁸³ edasi õpinud, seal kaua aega elanud, peale selle Amerikas olnud. R.S.F.R. diplomatilise esitaja Vorovsky⁸⁴ juures Stockholms sekretärina teeninud, sealt kohaliste võimude poolt terve saatkonnaga välja saadetud. Venemaale tagasi jõudnud jaanuaris 1918. Rahvuse poolest juut. Kõneleb peale Vene keele, veel Prantsuse ning Inglis keelesid. Kannab samuti kui Litvinov'ki näpits-prillid. Mehel, mees teenib inshenerina kaub.- ja tööstuskomissariat is tuntud Lomonosov'i abilisena. Partei liige ei ole, nimetab end erapooletuks. Vanadus umbes 30 a.

Maria Valerianovna Korobovkina, kantselei teenija saatkonnas. Muidu masinal kirjutaja välisasjade komissariat is information osakonnas. Intelligent naine, venelane, kõneleb veel Rootsi ning Daani keelesid. Kogu aeg Venemaal elanud. Mehel, mees ohvitserina Denikini vastas. Kommunistlise partei liige. Vanadus umbes 28–30 a.

August Umblija, shiffreeriija saatkonna juures. Harilikult chiffri jaoskonna abiline välisasjade komissariat is. Teenis suvel 1918. R.S.F.R. diplomatilise esitaja Joffe⁸⁵ juures Berlinis, kust ta enne Joffe väljasaatmist Venemaale tagasi tuli. Oli jaanuaris ning veebruaris 1919. Riias Stuchko⁸⁶ juurde komandeerituna. Kõneleb peale hea Eesti keele väljakannatamatat Saksa ning Vene keelt. Eestlane, Tartu elanik. Treffneri gümnaasiumis õpinud. Ema elab praegugi veel Viljandimaal – Tõrvas, isa põgenes 1918 a. sakslaste eest Venemaale. Kommunistlise partei liige. Vanadus umbes 27–30 a.

Üleüldine seisukord Venemaal.

Litvinov kõneleb, et kuigi praegune Venemaa üleüldine seisukord raske, see siiski praegu suuresti paranenud on eelmise aastaga võrreldes.

Sisepoliitiliselt on valitsuse aparat kindel ning korralikult töötav; ehk küll administratiivselt detentralisatsiooni printsiip maksev, on võimud paikadel täitsa keskapparati kontrolli all. Valitsuse prestige on tõusnud, kommunistide partei on tugevaks kasvanud. Nõukogude valitsus sisemist coup d'etat ei karda – kui väline abi Entente poolt lõpeb, saavad Koltshak, Denikin ning Judenitsch⁸⁷ tingimata murtud. Vähemlased ja sotsial-revolutsionärid on end kommunistidega solidaarseks kuulutanud võitluses Vene reaktsiooni vastu. Samuti kui kommunistidki mobiliseerivad nad praegu omi liikmeid frontidele saatmiseks. Nendel on vaba võimalus endi kihutustööks ning korraldamiseks. Ajalehtesid välja anda ei või neile sellepärast lubada, et kibe paberi puudus valitseda.

⁸¹ Litvinovi eluloo mõned seigad vajavad täpsustamist. Kõnealusel ajal oli ta 43-aastane, olles sündinud 1876. aastal tänapäeva Poolas Bialystoki linnas juudi kaupmehe perekonnas. Insener ta ei olnud – oli lõpetanud vaid Bialystoki reaalkooli ning töötanud lühikest aega raamatupidajana ja Kiievi suhkruvabriku valitsejana, pühendudes seejärel revolutsioonilisele tegevusele. Inglismaal elas Litvinov aastatel 1908–1918, kus abiellus Ungari juudiemigrantide tütre Ivy Low'ga. Jaanuarist septembrini 1918 oli Litvinov Nõukogude Venemaa diplomaatiline esindaja Londonis. Pärast Briti esindaja Bruce Lockharti arreteerimist Moskvas Litvinov vahistati ning vahetati oktoobris 1918 Lockharti vastu välja.

⁸² Aastatel 1878–1918 Peterburis tegutsenud kõrgemad naiskursused, mis said nime esimese direktori Konstantin Bestužev-Rjumini (1829–1897) järgi. Bestuževi kursustel õppis ka hulk Eesti neide.

⁸³ Ilmselt peab Tomingas silmas Lausanne'i ülikooli Šveitsis, kus õppis hulk Vene pagulasi, sh. naisi.

⁸⁴ Vatslav Vorovski (Wacław Worowski, 1871–1923) oli Vene revolutsionäär ja üks esimesi Nõukogude diplomaate. Pärast enamlaste oktoobripöörde esindas Lenini valitsust Skandinaavia maades (resideerus Stockholms), kuid saadeti Rootsi võimude korraldusel riigist välja.

⁸⁵ Adolf Joffe (1883–1927) oli Vene revolutsionäär ja üks esimesi Nõukogude diplomaate. Aprillist novembrini 1918 esindas enamlikku Venemaad Berliinis, kuid saadeti revolutsiooni aktiivse õhutamise eest riigist välja. Osales Tartu rahukonverentsil Vene delegatsiooni liikmena ja esimehena.

⁸⁶ Pēteris Stučka (1865–1932) oli Läti enamlik tegelane, 1919. aastal Riias paiknenud Läti Nõukogude Vabariigi Rahvakomissaride Nõukogu esimees.

⁸⁷ Valgete liikumise olulisemad juhid: admiral Aleksandr Koltšak (1874–1920) oli kodusõja ajal Venemaa ülemvalitseja ja Vene armee kõrgem ülemjuhataja; kindralleitnant Anton Denikin (1872–1947) oli Lõuna-Venemaa relvajõudude ülemjuhataja; jalaväekindral Nikolai Judenitš (1862–1933) oli Vene relvajõudude ülemjuhataja Loodepiirkonnas.

Kommunistline partei on järgmiselt korraldatud. Moskvas asub partei keskkomitee. Igas linnas, komissariatis, töökojas, väeosas ning muus mingisuguses organisatsioonis, Peterburis ka igas suu-remas majas on n.n. partei kollektiivid, kes keskkomiteelt abiraha, instruktsioonid, kirjandust jne. saavad. Suuremate kollektiivide juures, iseäranis sõjaväes ning valitsuse asutustes on n.n. partei koolid töötamas, kus sellekohased lektorid ettelugemisi peavad poliitikast alates ja lugemise ning kirjutuse õpetuse jagamisega lõpetates. Osavõtmine ettelugemistest on kõigile partei liikmetele sunduslik, võõraid katsutakse sinna, muidugi, nõnda palju juurde tõmmata, kui võimalik. Kommunistid olla Venemaal Litvinov'i sõnade järgi juba 15%.

Kõrgemaks võimuks riigis on V.Ts.I.K., kelle esimeheks praegu Kalinin⁸⁸ on. Ta olla lihtne vabrikutöölaine, ühtlasi ka talupoeg – ideaalne side linna ja maa rahva vahel – ütleb Litvinov. Konstitutsiooni järgi on tema kõrgem riigi esitaja. Ülemalnimetatud kesknõukogu tuleb võrdlemisi harva oma esimehe kutsel kokku, harilikult kord kuus. Muidu on kõik kesknõukogu liikmed üle maa laiali kihutustööd tegemas, Kalinin ise kõige rohkem. Kesknõukogu koosolekute paigaks on end. võerastemaja „Metropol“, sealsamas asub ka välisasjade komissariat.⁸⁹

Rahvakomissarid Leniniga eesotsas peavad nõu endises Kohtupalati hoones, Kremliis, sealsamas on ka valitsuse kantselei ning komissaride elukorterid.

Kreml olla täitsa terve ning kõigile vaatamiseks vaba – mingisugusi Läti ega Hiina soldatise seal seismas ei ole.

Mis Venemaa tööstusesse puutub, siis olla see tooresainete puuduliku juurdeveo tõttu halval järjel. Kuid siin on aga hädasunnil palju uusi ettevõtteid käima pandud, näit. päratu suur turbaga köetav elektriijaam Moskva külje all, mis tervele linnale varsti jõudu ning valgust hakkata andma, siis varsti valmis saav hiigla raadio-jaam väliskomissariati jaoks, edasi suured põleva kivi kaevandused mitmes kohas, paar tehast õlide ajamiseks põlevast kivist, turbakaevandused jne.

Töölised olla oma eluga täitsa rahul, kõrged palgad ning suurendatud toiduratsioonid olla neist kommunistlike partei aluskivi teinud. Nõukogude valitsus on sõjaolude sunnil paljudes tehastes tükitöö ja ületunnid sisseseadnud; ametiühisused pole selle vastu protesteerinud.

Transpordi olud, mis küll vilunud Krasini⁹⁰ käes seisavad, on ikkagi väga rasked. Kütteainete kriisis saab sel talvel kohutav olema. Ehk küll viljasaak tänava lõuna kubermangudes hiilgav oli, ei jõutud ega saadud vilja sealt õigel ajal välja saata, sellest oleneda ka praegune toiduainete kitsikus põhja poolsetes Venemaa osades. Litvinov loodab kindlaste, et nii pea kui neil sõda lõpeb ja võimalused avanevad transporti korraldada, Venemaa tervet ilma üllatama saab oma tooresainete ning toiduproduktide külluse ning odavusega. Et tööstust korraldada, selleks on Nõukogude valitsus valmis väljamaalastele kontsessioonid andma, kuid ainult sel tingimisel, kui väljamaa kapital end Venemaal valitsevate seaduste alla painutama saab.

Kõik kaubandus, tööstus ning toitlusala on nationaliseeritud, üleüldse kõik ettevõtted igal alal, – ainult teater, ooper, konservatoriumid, kunstiakadeemia ning ülikoolid on autonoomsed ning töötavad teataval määral ilma kesk-apparati surveta.

Rahvahariduse alal on Lunatscharsky⁹¹ palju uuendusi läbi viinud, näit. maksuta haridus, abirahad

⁸⁸ Mihhail Kalinin (1875–1946) oli aastatel 1918–1922 Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee esimees, seejärel NSV Liidu Kesktäitevkomitee ja hiljem NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimees.

⁸⁹ 1905. aastal Moskva kesklinnas (Teatri väljaku serval) valminud moodne (juugendstiilis) ning seninägematult suur (400 numbrituba, 1700-kohaline restoran, kahe saaliga kinoteater) ja mugav (elektrilised liftid, telefonid, jääkapid) hotell, millest sai 1918. aastal Nõukogude maja nr. 2 (Nõukogude maja nr. 1 nimetust kandis endine hotell Natsional) ja mille restorani saalis peeti Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee istungeid. Metropol elus küll mõnda aega välisasjade rahvakomissar Georgi Tšitšerin, kuid Välisasjade Rahvakomissariat asus siiski Venemaa Esimesele Kindlustusühingule kuulunud üürimajas Kuznetski mosti ja Bolšaja Ljubjanka ristmikul.

⁹⁰ Leonid Krassin (1870–1926) oli Nõukogude Venemaa kaubandus-tööstuse ning teede rahvakomissar. Juhtis Vene delegatsiooni rahukõnelustel Eestiga nii Pihkvas (septembris 1919) kui ka Tartus (detsembri alguses).

⁹¹ Anatoli Lunatscharski (1875–1933) oli Nõukogude Venemaa hariduse rahvakomissar.

üliõpilastele, maksuta toiduratsioonid lastele kuni 17 a., laste koloniid, maksuta teatri etendused kooliõpilastele jne.

Üleüldiselt kokkuvõttes ei olla seisukord Venemaal pooltki nõnda hirmus ning lootuseta, nagu seda suurem osa väljamaa ajakirjandusest kirjeldab. Niisugused õuduse juttud väljamaa lehtedes, nagu näit. naiste nationaliserimine, Lenini ning Trotski alaline kaklemine, hirmus nälg, mis inimesi uulitsal maha murda, alalised tuhandelised surmaotsused Goročovaja peal⁹² jne., äratasid Litvinovi juures kõige lõbusamat naeru.

Venemaa välispoliitika.

Vene Nõukogude valitsus pole veel lootust jätnud üleilmlise revolutsiooni sisse ja baseerib ikkagi veel oma tuleviku selle usu peale. Muudatus on ainult selles mõttes sündinud, et seda revolutsiooni nüüd mitte enam nõnda minuti pealt ei oodata, vaid arvamisel oldakse, et Nõukogude Venemaa peale rahutegemist kõigi temaga sõdivate vaenlastega oma sisemise ehituse tööga ning korraldusega tervele ilmale näitama saab, et ainult Nõukogude süsteem see kõige õnne ja hea käekäigu alus on. Enamlased on kindlad, et nii pea kui Koltšak, Denikin ning Judenitch täielikult hävitatud on, siis rahu Europa riikidega tingimata tulema saab ja enamlastele vastuvõetavate tingimistega. On vaja ainult mitte meeleskindlust kaotada lõpuni ära kannatada – ja rahu tuleb.

Lloyd George⁹³ olla oma tahtmises enamlast hävitada juba peaaegu kõik abinõud ära tarvitanud. Esmalt toore jõu Inglismaa enda poolt – abiväed Arhangelis,⁹⁴ lõuna Venemaal ja ida Siberis. Siis Prinkipo saarte ettepanek.⁹⁵ Edasi Koltšaki valitsuse tunnistamise katse. Siis suurendatud abiandmine sõjamoona ning varustusega Denikinile, Koltchakile ja Judenitchile.

Kogu aeg paista Lloyd George'i Vene poliitikas punase joonena läbi idee – teisa võõraid jõudusid, peaaesjalikult veikerahvaid, oma vankri vedamiseks etterakendada, soov teisa ahvatleda ehk sundida oma veskile vett kallama. Et ükski abinõu senini õnnestanud pole, saab Lloyd George Litvinovi arvates viimase ettevõtteena Bermonti, Golzi, ning võimalik ka tervet Saksamaad, oma plaanide teostamiseks ära kasutama. Litvinov ei usu, et see temale korda peaks minema – „Inglismaa tehku meiega võimalikult pea rahu, mida hiljemaks nemad jäävad, seda halvem on see nendele“ – ütles Litvinov. Mis puutub Nõukogude politikasse endiste Venemaa osade kohta, siis pole see selle peale vaatamata, et Nõukogud kõigile enesemääramise õigust on proklameerinud, sugugi mitte ühtlane. Ukrainat Nõukogude valitsus ei tunnista – Petljura⁹⁶ on operetti kangelane, ütleb Litvinov. Seda-võrt kuidas Denikin lüüa saab, tungivad punased väed Ukrainasse ning restableerivad seal endise Ukraina Nõukogude valitsuse, kes Venemaa federatsiooni jäeda olla lubanud.

Poolamaad, samuti ka Soomet Nõukogud tunnistavad, kuid ei saa aga kuidagi külmavereliselt nende maade imperialistlike püüete peale vaadata. „Poola ja Soome põevad praegu kõrge palavikuga suuruse hullustust, varem või hiljem katkeb nende suur pill tingimata“ – tähendas Litvinov.

Balti riikidest peab Litvinov kõige rohkem lugu Eestist, kui tõsisest demokraatilisest maast suure sõjalise jõuga ning julge välispoliitikaga. Nõukogud saada aru, et Eesti ainult oma enda iseseisvust kaitseb ning selle eest võitleb, kuid see olla aga arusaamatus, et Eesti Nõukogudega sõjas on. Nõukogud olla Eestimaa rippumatust sellega proklameerinud, et omal ajal Eesti kommuna valitsust

⁹² Peterburis Goročovaja tänava ja Admiraliteedi prospekti nurgamajas (ehitati aastail 1788–1790 Liivimaa poolkuningaks kutsutud Otto Hermann von Vietinghoffi tarvis) alustas detsembris 1917 tööd Ülevenemaaline Erakorraline Komisjon Võitluseks Kontrevolutsiooni ja Sabotaažiga (Tšekaa), pärast enamliku valitsuse põgenemist Peterburist Moskvasse, jätkas samas hoones tegevust Peterburi Tšekaa.

⁹³ David Lloyd George (1863–1945) oli Suurbritannia peaminister 1916–1922.

⁹⁴ Arhangelisk – 1918. aasta märtsis Murmanskis maandunud *Entente*'i väed hõivasid samal kevadel ka Arhangeliski piirkonna ja aitasid seal jalule tõusta Vene valgete Põhjaarmeerl.

⁹⁵ *Entente*'i riigid tegid 1919. aasta jaanuaris Pariisi rahukonverentsil kõigile endise Vene impeeriumi pinnal käivate võitluste osapooltele ettepaneku kehtestada relvarahu ja koguneda 15. veebruaril Prints saartele (väikesaared Marmara meres) läbirääkimistele. Kuna Vene valged keeldusid enamlastega läbi rääkimast ning enamlast polnud nõus kehtestama relvarahu, jäi konverents toimumata.

⁹⁶ Simon Petljura (1879–1926) oli Ukraina Rahvavabariigi direktooriumi president.

olla tunnistanud.⁹⁷ Praegune valitsus ning regime'i muutus ei olla Nõukogude seisukohta sellel alal muutnud. Nõukogud olla valmis igal ajal Eesti rippumatuse tunnistust veel kord vormiliselt andma, kuid võivad seda ainult peale rahu tegemist teha.

Sõda Eesti ja Venemaa vahel olla traagiline arusaamatus, sealt poolt ei ähvardata Eestit mingi hädaoht – Eesti tormata kogu aeg lahtisest uksest sellel alal sisse.

Venemaa polla Eestile kunagi kallale tunginud, sõjategevus Eestis mineval talvel olla klassivõitlus Eesti enda kodanluse ning proletariati vahel olnud – kõikide hirmutööde eest sel ajal Eestis pidada Eesti enamlus ise vastutama. Venemaa olla Eestiga sõjajalal alles suvest alates, kui Eesti kommunaalvalitsus Nõukogude valitsuse iseäralise dekretiga ära olevat kautatud.⁹⁸

Nõukogud on nõus Eestiga igal ajal rahu tegema, kuid ainult tõsist rahu, mitte vaheerahu. Vaheerahu rikkuda sõjaväge nii hästi Vene kui ka Eesti pool. Tõsisest rahusoovist taga aetud ei saa Nõukogud aru, miks Eesti rahuettepanekuid tehes, seal juures ikka veel Venemaad atakeerib.

Eestlased alganud suurt pealetungimist Pihkva sihil ning aitanud tugevasti Judenitchit tema sõjakäigus Peterburi peale. Igatahes võlgneda Judenitch ainult eestlastele tänu, et ta Peterburi alt ikka veel eluga tagasi peases. „Kas Eesti tõeste pime on, et ta ei näe, et ta Judenitchit toetades ise endale silmust punuda aitab“ – küsib Litvinov.

Igatahes on Nõukogude valitsus Eesti vastu praegu väga umbusklik ning arvab, et Eesti ainult sellepärast rahust kõneles, et sellega punase Venemaa valvel olekut suigutada ja võimalust soetada ootamata hoobi andmiseks.

Rahuläbirääkimisteks on Venemaal juba saatkond nimetatud – Joffe, Krasin ja Litvinov. Ühtlasi on mitmed komisjonid ka rahulepingu põhijooned juba välja töötanud. „Meie poolt peatust rahule ei ole, ega ole ka olnud – kõik ripub ainult teitest“, seletab Litvinov. „Mingisugune neutraal zoon ja muud ettevaatuse abinõud ei saa kunagi kedagi enamluse eest kaitsma. See on usk, kui tahate, usulahk – ja seda ei või ometi ju mitte traataedade ja püssipäradega sumbutada. Teil saab kord samane kommunaalvalitsema, kui terves ilmaski, sellepärast – tehke meiega rutemini rahu!“

Nõukogude seisukoht Lätimaa vastu on juba vähem selgusetu. Litvinov ei saa aru kuidas praegune kodanline valitsus⁹⁹ niisugusel maal püsida võib, kes kõige paremaid võitlejaid alati kommunaalvõimade eest on andnud. Läti valitsus olla nõrk, pärisrahva seas olla tal vähe poolehoidmist, peaaesjalikult toetada ta end sakslaste ja parunite kannupoiste peale. Lätimaa – kui sõjalise jõuga ei rehkendavat Nõukogud põrmugi. Sellepärast kardavadki Nõukogud nõnda Golz-Bermonti vägesid – lätlased neile mingit takistust teel teha ei jõua ja Nõukogude Venemaa peab alati lahtise löögi hirmu all olema. Litvinov ei usu et Lätlased üksi Bermontist ning Golzist jagu saavad.

Litvinovil oli väga hästi teada viimased hõõrumised lätlaste ning eestlaste vahel sõjakonventiooni harutamise puhul, peale selle veel muud vahejuhtumised minevikus. Tema ei usu, et Balti liidust kunagi asja saab, sama raske on Eestit-Lätit kokku liimida, kui Leedu ja Poola vahel sõbraliku vahekorda luua.

Leedumaa on Litvinovi arvates väga nõrk. Valitsuse eesotsas seista seal igasugused avantüristid, kellele parem käsi ei tea, mis pahem teeb.¹⁰⁰ Veikene sõjaväekene mis Leedul olemas, võib iga silmapilk laguneda, sest et seal toitlus ja palga olud väga viletsad pidada olema. Poola saab tingimata Leedu ärasööma, selleks on poolakad küllalt imperialistlikud ja leedulased abitud.

Mis puutub Poolamaasse üleüldse, siis olla see Litvinovi arvates täitsa Prantsuse pailaps, kes kõigi

⁹⁷ Venemaa Rahvakomissaride Nõukogu tunnustas oma dekreediga 7. detsembrist 1918 üheksa päeva varem Narvas välja kuulutatud Eestimaa Tööraha Kommuuni kui iseseisvat Eesti Nõukogude Vabariiki ning kommuuni nõukogu kui selle vabariigi kõrgeimat võimuorganit – Eestimaa Rahvakomissaride Nõukogu.

⁹⁸ Eestimaa Tööraha Kommuuni Nõukogu saadeti Moskva käsul laiali 5. juunil 1919.

⁹⁹ Jutt on Kārlis Ulmanise (1877–1942) juhitud Läti Ajutisest Valitsusest, mis moodustati ühel ajal Läti Vabariigi väljakuulutamise 18. novembril 1918.

¹⁰⁰ Sellele väitele võis anda alust Leedu valitsuste sagedane vahetumine – aasta jooksul jõudis olla riigitüüri koguni viis kabinetti.

hea eest, mis ta saanud, kui hea laps kunagi Clemenceau¹⁰¹ ja Credit Lonnais¹⁰² taktikeppi all tant-sib. Sellepärast ei või ka Poola valitsus praegu rahu Nõukogudega teha, ehk seda küll terve rahvas soovida. Pealegi põeb Poola valitsus praegu suuruse hullustust, unistab Poolast tema ajaloolistes piirides – rahu puhul Nõukogudega ei saaks ta igatahes seda politikat enam jätkata.

Balti riikide liidu idee olla iseenesest suurepäraline, see olla Eesti välispoliitika julgem ja tugevam samm – kui see liit korda läheb, ei järeldused sellest muidugi mitte tulemata. Eesti peaks aga Litvinovi arvates veel rohkem Europale, iseäranis Parisile selga pöörama – Venemaast rippuda suurem osa Eesti tuleviku. Varsti algada tingimata võidujooks Europa riikide vahel rahutegemises Venemaaga – Eestile olla väga tähtis ja kasulik selles jooksus esimesena esineda.

Sõjaväelised märkused.

Litvinov ütleb, et Eesti sõjaline abi Judenitshi hävinemisest päästis. Punaväe ülemjuhatusel olnud plaan Judenitshi mõlemalt tiivalt Judenitshile seljataha tungida. Selleks koguti reservisid Luuga raiooni ja Krasnaja Gorkasse. Eestlaste visa vastupaneku tõttu ei saanud Krasnaja Gorka grupp midagi ära teha – pahem Judenitshi tiiv jäi ümberhaaramata, kõik töö pidi Luuga raioni grupp ära tegema.¹⁰³ Kuid ka nende reservide teguvõimu nõrgendasid eestlased tugevaste, nimelt oma äkilise pealetungimisega Pihkva sihil,¹⁰⁴ mis suure hulga punaväge Pihkva külge sidus. Igatahes olla Judenitshil küllalt põhjust eestlasi oma naha peastmise eest tänada. Kuid ka Nõukogude valitsus tänab kõigist südamest Judenitshi tema pealetungimise eest – see olla nii suure vaimustuse ning moraalilise tõusu Venemaal sünnitanud, mis end otsekohe ka teistel frontidel märgata andis. Koltshak vast ehk ei oleks mitte ilma Judenitshi pealetungimiseta nõnda ruttu ja kergeste löödud saanud.

Rahuküsimust Eestiga puudutades ütleb Litvinov, et alaline vaheerahu mitte soovitav ei ole. Nende soldatid igatseda tõsist rahu samuti kui meiegi sõdurid. Punaväe meeoleolu olnud väga kibe eestlaste peale, kui nad omal ajal Pihkvas rahuläbirääkimised katkestasid. Sellele järgnev pealetungimine punaväe poolt olnud täielikult punaste pahameele avaldus.

Teade, et meie valitsus otsustanud on Judenitshi väeosasid desarmeerida avaldas Litvinovi peale suurt mõju, kuigi ta umbusklikult meie valitsuse tahtmise tõsidusesse sellel alal vaatab. Igatahes ütles ta, et ta paaris raadios sellest oma valitsusele teada olevat andnud.

Punavägi saada ikkagi üle meie piiride Eestimaaale tungima, et Judenitshi lõpulikult hävitada, kui Eesti valitsus mitte kindlaid garantiisid anda ei jõua, et ta ise Judenitshit likvideerib. Sel puhul saab punaväe ülemjuhatus oma lubadusest, mitte üle Eesti piiride tungida, kinni pidama. Põhjuseks selle ehk teise otsuse tegemise võimaluseks ülemalnimetud lubaduse alal, olevat eestlaste viimased pealetungimised Vene territooriumil, mis prezedendi on loonud, mida Nõukogude ülemjuhatus tarviduse korral tarvitamata ei jäta.

Üleüldist kokkuvõtet tehes jutuaajamistest Litvinoviga, pean tähendama, et minu raport ainult tähtsamaid andmeid väga kokku surutult sisaldab. Vähemaid detaalsid veikekodanlise huviga pole ma siin ette toonud.

Tallinn, 28 novembril 1919.

Villiam Tomingas
Välisministri sekretär.

¹⁰¹ Georges Benjamin Clemenceau (1841–1929) oli Prantsusmaa peaminister aastail 1906–1909 ja 1917–1920.

¹⁰² Crédit Lyonnais – 1863. aastal Lyonis asutatud ja keskklassile orienteeritud krediitiasutus kasvas 20. sajandi alguseks Prantsusmaa suurimaks erapangaks, mis tegutseb edukalt tänini.

¹⁰³ Kindral Judenitši Loodearmee jõudis oktoobrikuisse suurpealetungi tulemusena Peterburi lähisteles, hõivates muu hulgas Krasnoje Selo ja Pavlovski, kuid pörkus 21. oktoobril Punaarmee jõulise vastulöögiga ning sunniti taanduma. Samal ajal jätkas Rahvavägi rünnakuid Krasnaja Gorka fordile ega võimaldanud vastasel selles rindelõigus initsiatiivi haarata.

¹⁰⁴ 29. oktoobril aktiveerus Ida-Lätis tegutsenud Rahvaväe 3. diviis, mis murdis koostöös lätlastega Punaarmee rindest läbi ning lähenes Põtalovole ja Ostrovile. 7. novembril ründas punaseid omakorda Irboska kõrgustikul kaitses seisnud 2. diviis, liikudes edasi Velikaja jõe ja Pihkva suunas. Suurt edu nende operatsioonidega küll ei saavutatud, kuid enamlaste väejuhatuse tähelepanu köideti ometi.